

ЛЕКЦІЯ 2. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ У СВІТІ

ПЛАН

1. Зародження філософської думки, її культурно - історичні передумови.
2. Антична філософія.
3. Філософія середньовіччя.
4. Філософія Відродження.
5. Філософія Нового часу.
6. Німецька класична філософія.

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ТЕМИ

Діалектика, схоластика, монізм, дуалізм, космізм, теїзм, номіналізм, реалізм, атомістика, гуманізм, теоцентризм, пантеїзм, субстанція, емпіризм, деїзм, раціоналізм, сенсуалізм, монада, метафізика, антропоцентризм, апіоризм, трансцендентальність, феномен, ноумен, «річ-у-собі», антиномія, категоричний імператив, абсолютна ідея, антропологія, спекулятивна філософія, вульгарний матеріалізм, антропологічний матеріалізм.

Питання 1. Філософія, що має багатовікову історію, виникає у вигляді окремих філософських ідей у період формування рабовласницьких відносин, коли відбувається відокремлення розумової праці від фізичної.

Наприкінці 3 - початок 2 тис. до н.е. у Єгипті і Вавилоні у таких пам'ятках давньої культури, як «Пісня арфіста», «Бесіда зневіреного зі своєю душею», «Бесіда пана з рабом» висловлюється ряд думок, що відбивають факти соціального гноблення, відверто звучить мотив сумніву в істинності релігійного відображення світу. Зустрічаються також спроби виокремити матеріальний первінь світу, у вигляді якого виступає вода.

Значно пізніше, на початку 1 тис. до н.е. уперше починають оформлятися філософські течії. Так у 8 -7 ст. до н.е. в Індії формується філософський напрямок, відомий під назвою **Локаята** (тобто погляди людей, що шукають тільки *цей* світ - локу). Найбільше послідовними серед них були **Чарваки**. Деякі дослідники вважають, що даний термін являє собою з'єднання двох давньоіндійських слів - «чар» (чотири) і «вак» (слово) і означає «чотири слова». Послідовники цього напрямку вважали, що світ складається з чотирьох основних елементів - землі, води, повітря і вогню.

У Китаї в 7-6 ст. до н.е. філософи намагаються виділити вічну, абсолютно рухому субстанцію -ці. У 6 ст. до н.е. з'являється ідея вічного руху матеріального світу у філософії **даосизму**, що вбачає причину руху у так званому «дао», тобто єдності протилежностей. Важливо відзначити при цьому, що в даосистів немає і натяку на боротьбу протилежностей як джерело руху. Саме тому розвиток світу даосисти розглядають як рух по колу.

Перші ознаки філософського освоєння світу ми знаходимо у творах давньогрецьких авторів *Гомера* і *Гесіода*. Хоча, будучи міфологічними за формою, вони ще далекі від «раціоналізму», характерного для грецької філософії.

У гомерівських творах говориться про три першопричини - про Нікса, Океаноса і Тетіса, як про першооснови світу. *Нікс* - це прависхідний стан, стадія, що передує будь-чому іншому. *Океанес* - постає як праморе, а *Тетіс* - уособлює певну життєдайну силу, що сполучена з морем водою. При цьому всі три названі першопричини нерозривно пов'язані з землею. З Гомера починається і так званий орфічний період. *Орфізм* - релігійна течія, що пов'язана з іменем міфічного співака Орфея. Значну роль у тлумаченні виникнення світу і богів орфістами відіграє музика з її головним принципом - гармонією. Орфічні погляди, зокрема, розуміння душі і тіла (тіло є труною душі) одержали розвиток у пізнішій грецькій філософії. З першопринципу Нікс в орфізмі виводиться небо і земля, а з Океанеса й Тетіса - все інше.

Спробу пояснення виникнення світу – космогонію - знаходимо й у працях Гесіода, відповідно до поглядів якого основою усього є хаос - безмежна, безформна маса, що містить у собі усі можливі потенції. З хаосу виникають і прависхідні форми буття - з одного боку, Гея (Земля) і Ерос (певна життєва сила), а з іншого, - Еретем (темрява) та Нікс (ніч) як визначальна, правляча сила. Від них потім виникає Уран (зоряне небо), Етер (ефір), світло і поступово всі інші божества.

Розглянуті «дофілософські» погляди, будучи однією з можливих спроб відповісти на питання про те, що є основним принципом світу (або космосу), які принципи і сили визначають його розвиток, так і не вийшли за межі міфологічних поглядів.

Питання 2. Античною філософією прийнято називати сукупність філософських вчень, що розвивалися в старогрецькому і староримському суспільствах з кінця 7 ст. до н.е. аж до 6 ст. н.е. *. Антична філософія постає як певна єдність світоглядних ідей, породжена тими специфічними особливостями перехідної епохи, коли відбувається занепад міфологічного сприйняття, характерного для родового і ранньокласового суспільного ладу. За тисячу років свого існування антична філософія пройшла складний шлях розвитку, маючи ряд загальних рис, що об'єднують всі її складники у певну цілісність.

Перша особливість античної філософії полягає в її універсальному **космізмі**. Вона виражається в спробах античних філософів тлумачити світ як єдине, внутрішньо гармонійне ціле. Ціле це досягається шляхом виокремлення конкретно-почуттєвого першопочатку світу. Так, про представників однієї з найстарших філософських шкіл Давньої Греції - Мілетської - відомо, що вони займалися крім філософії математичними, метеорологічними,

астрономічними дослідженнями, виділяють такі першоджерела світу:

Фалес (694 - 547 р. до н.е.) - воду, *Анаксімен* (585 - 526 р. до н.е.) – повітря,

Анаксимандр (610 -546 рр. до н.е.) - особливу речовину, що перебуває у вічному русі, названу *апейроном*.

Друга особливість античної філософії - це спроби об'єднати матеріалізм і діалектику. Ця особливість яскраво проявилася у вченні *Геракліта Ефеського* (530 - 470 р. до н.е.), який вважав загальною закономірністю світу боротьбу протилежностей. «Світ, - стверджував Герекліт, - єдиний з усього, не створений ніким із богів і ніким із людей, а був, є й буде вічно живим вогнем, що закономірно спалахує і закономірно пригасає».

5 ст. до н.е. характеризується в Греції формуванням найбільше зрілої форми давнього матеріалізму - **атомістичного вчення**, створеного *Левкіппом* (540 - 460 р. до н.е.) і *Демокритом* з Абдерр (460 - 370 до н.е.). Відповідно до їхнього вчення, світ складається з атомів і порожнечі. Атоми, різні за формою і положенням, невидимі для ока дрібні частки, що перебувають у стані вічного руху. Всі вони неповторні, різноманітні за формою, порядком і поворотом. В них так би мовити «розщеплено» на окремі частки неподільне у своїй матеріальній цілісності буття . Атомістична теорія Демокріта фіксує індивідуальність як таку.

«Лінії Демокріта» протистоїть «лінія Платона» - ідеалістична традиція античної філософії. За *Платоном* (427 - 347 р. до н.е.), матеріальний світ є лише «тінню», блідим відблиском світу вічних і незмінних ідей. Платон порівнює людей, що поділяють матеріалістичній погляди на світ, із в'язнями, прикутими у печері спиною до входу. Перед своїми очима вони можуть бачити лише пляму світла, по якій ковзають тіні від перехожих, які час від часу проходять повз печеру. Через те, що в'язні не в змозі повернутися і побачити те, що насправді відбувається за межами їхньої в'язниці, вони поступово звикнуть вважати єдиним і дійсним світом ту світла пляму на стіні. Таким же слабким відблиском дійсного світу «ідей», на думку Платона, виступає добре відомий людям і єдино відомий їм матеріальний світ. Ідеї Платона подібні атомам Демокріта, але лише в тому, що вони теж мисляться як вічні, нерухомі і не містять у собі нічого особистісного.

У піфагорійській школі (6 ст. до н.е.) цей ідеальний світ зводиться до царства чисел, чим завершується відхід від залишків матеріалістичного космізму, який у піфагорійців.

* Див. Асмус В.Ф. Античная философия. М.: Высш. школа. 1976. с.3.

остаточно перероджується у космічне містичне вчення, що проповідує безсмертя і переселення душ.

Найвидатнішим мислителем Давньої Греції був *Арістотель* (384 - 322 р. до н.е.). Він немовби підбив підсумок розвитку античної філософії. Будучи енциклопедистом, Арістотель написав багато творів, у яких упорядкував філософські і природничонаукові знання античного світу. Для позиції Арістотеля характерне коливання між матеріалізмом і ідеалізмом: з одного боку, він різко критикував Платона за визнання ідей першоосною речей, а з іншого, вважав матерію лише пасивною можливістю буття. Щоб активізувати її, згідно з Арістотелем, потрібен вплив на матерію активної форми. В остаточному підсумку він доходив до визнання вищої форми, першорущія Всесвіту що одержав у нього назву *ентилехії*, що власне було лише іншою назвою Бога.

Серйозні труднощі виникли у Арістотеля й у теорії пізнання через його метафізичну нездатність розібратися в діалектиці конкретно-почуттєвого й абстрактного, одиничного і загального, сутності і явища.

Занепад рабовласницьких відносин у результаті розвитку продуктивних сил і подальшого поглиблення поділу праці відкриває особливу епоху в розвитку античного світу - *епоху еллінізму*. Одним з найбільш яскравих представників філософської думки цієї епохи був *Епікур* (340 - 270 р. до н.е.). Будучи послідовником вчення Левкіппа-Демокріта, Епікур у той же час вносить у їхню атомістичну концепцію істотні зміни. У його концепції атоми не просто рухаються в порожнечі відповідно до законів необхідності, але і мають можливість довільного відхилення. Вчення про довільне відхилення атома від прямої лінії було специфічно філософським відбитком факту виникнення особистісних характеристик людини, насамперед можливості особистої свободи. Тим самим долався властивий вченню Левкіппа-Демокріта фаталізм. Зі свого вчення Епікур робить атеїстичний висновок: якщо атом (і, відповідно, соціальний атом - людська особистість) може довільно ухилитися від «прямої лінії», то Боги стають непотрібними.

Подальший розвиток старогрецький атомістичний матеріалізм одержує у вченні римського філософа *Тита Лукреція Кара* (бл. 99 - бл. 55 р. до н.е.), який виклав своє вчення у філософській поемі «Про природу речей».

Пов'язаний із кризою рабовласницького суспільства пізньоантичний період відбитий у філософських ідеях, спрямованих на утвердження асоціальності і втечі у сферу індивідуального життя духу, що усіяло протиставляється тілу. У цьому відношенні характерними є вчення шкіл стоїцизму, неопіфагореїзму, неоплатонізму і ін. Згодом посилюються релігійно - містичні ідеї, що поширюються зі східних провінцій Римської імперії. У 529 році імператор Юстиніан видає декрет про закриття філософських шкіл в Афінах. Це було офіційною констатацією того факту, що антична філософія завершила своє існування. Проте вона навіки залишилася колицкою філософського мислення.

Питання 3. Філософія середньовіччя охоплює тривалий період - від розпаду Римської імперії до епохи Відродження, тобто майже 1000 років. Раннє середньовіччя (5 ст. н.е.) характеризується становленням християнської догматики в умовах формування європейських держав, що виникли на уламках Римської імперії. Зріле ж середньовіччя пов'язане зі становленням феодалізму, який у якості своєї ідеологічної основи використовував розвинуте у ранньому середньовіччі християнство, уточнюючи і поглиблюючи деталі цього світогляду відповідно до власних вимог.

Ідеологічна орієнтація більшості філософських систем середньовіччя диктувалася основними догматами християнства, насамперед догматом про особистісну форму Бога-творця, яка радикально заперечувала атомістичні доктрини античності. Розробка її пов'язана з іменем *Св. Августина* (354 -430 рр.) і догматом про створення Богом світу з «нічого», яким припускалась обмеженість світу в часі, початок і кінець світу.

Філософія була проголошена «служницею богослов'я» (формула *Петра Доміані*) і повинна була використовувати міць свого раціонального апарату для підтвердження догматів християнства. Ця філософія одержала назву «**схоластики**» (від лат. scholastica - шкільний, учений). Вважалося, що істина вже дана людям в біблійних текстах і, щоб аналізувати її, виводячи всю повноту її логічних слідувань, необхідно застосувати систему правильно побудованих силогізмів. У цьому схоластика спиралася на античну спадщину, особливо на формальну логіку Арістотеля.

Систематизатором ортодоксальної схоластики вважається чернець-домініканець *Фома Аквінський* (1225/26 - 1274 р.). Він ставив основною метою опрацювання догматів християнського віровчення у форми здорового глузду. Спираючись на пізнього Арістотеля, він канонізував християнське розуміння співвідношення ідеального і матеріального, як співвідношення споконвічного «принципу форми» («принципу порядку») із непевним і неусталеним принципом матерії («найслабкішим з різновидів буття»). Злиття першопринципу форми і матерії породжує, за Ф. Аквінським, світ індивідуальних явищ. Душа людини є таким формотворним принципом, але своє повне індивідуальне втілення вона одержує лише при її поєднанні з тілом. Це останнє положення поставило крапки над «і» в одному з найдискусійніших питань християнської схоластики, оскільки третя іпостась верховного абсолютного божества - Ісус Христос був, за Біблією, явлений в образі людини, тобто поєднав у собі божественну (ідеальну) і людську (матеріальну) природу.

Щоб «врятувати» людство, Бог повинен був прийняти людське буття і підняти його на рівень надлюдського, божественного. Відбувається ж це шляхом руйнації тілесного людського і сходження до духовного. Тут очевидно проглядає певний філософсько-теологічний гуманізм, коли людина своєю власною дією - шляхом вільного прийняття страждань і смерті - перетворюється у своє вище втілення - Бога.

У середньовічній схоластиці чітко виділяються два головних **напрямки** - реалізм, який уособлюють *Іоанн Скот* (Еріугена) (810 - 877 р.) і, головним чином, *Фома Аквінський*, і номіналізм, на боці якого знаходимо *Росцеліна* (1050 - 1110 р.), *П'єра Абеляра* (1079 - 1142 рр.), *Вільяма Оккама* (1300 - 1350 р.) і *Дунса Скотта* (1265 - 1308). Центром боротьби між ними стало поняття універсалій (сутність загальних понять, природа, вид). Номіналісти проголошували об'єктивно існуючими тільки окремі предмети і явища з їхніми індивідуальними якостями, схилившись до матеріалістичної лінії у філософії. Реалісти ж стверджували, що загальні поняття стосовно індивідуальних предметів природи є первинними й існують реально, самі по собі, і виражали ідеалістичну лінію в середньовічній філософії. Фома Аквінський переміг: номіналізм Росцеліна було засуджено на Суассонському соборі у 1252 р.

Панування релігійної ідеології в духовному житті феодального суспільства було настільки сильним, що навіть соціальні рухи набували релігійного характеру. Револьюційна опозиція проти феодалізму часто ставала на шлях обмеження релігії, щоб дати місце знанню (деїзм, теорія «двоїстої істини» і ін.) або надавали релігійному світогляду нові форми (реформація, ересі), у яких тією або іншою мірою відбивалися інтереси і потреби антифеодальних сил суспільства (селян, ремісників, купців).

Питання 4. Епоха Відродження (фр. - Ренесанс) загалом починається в 14 - 15 ст. і завершується в 16 - 17 ст. приходом періоду подолання тривалого застою продуктивних сил. На зміну характерному для попереднього періоду теоцентризму приходять антропологічні, гуманістичні мотиви.

«Батьком гуманізму» вважається *Франческо Петрарка* (1304 - 1374 р.). Будучи великим пропагандистом античної культури, він збирав прадавні латинські тексти. Вбачаючи в античній культурі й освіті не лише минулі золоті віки європейської культури, Петрарка намагався цю спадщину якнайповніше донести до сучасників. Творчість його відрізняє земний характер, сповненість людськими радощами й пристрастями.

Серед зачинателів гуманістичних традицій слід назвати і друга Петрарки, флорентійця *Джованні Бокаччо* (1313 - 1375 р.), який у своєму «Декамероні» висміяв дурне й брехливе духівництво, вихваляв розум, енергію, повноту життя нових міських прошарків, що зароджувалися.

Гуманізм в Італії більшою мірою орієнтувався на Платона, що обумовлювалося необхідністю боротьби проти схоластизованого Арістотеля, проти томістичної інтерпретації останнього.

Вираження гуманістичних ідей було тісно пов'язане з процесом, що одержав назву Реформації. Її ідеологи головною метою вважали повернення до «щирого християнства». Найважливіша ідея християнства: необхідність особистої відповідальності перед Богом, без посередництва церкви. У рамках реформації розвивалися ідеї віротерпимості, відділення церкви від держави. Ідейне оформлення Реформація одержала у вченні *Мартина Лютера* (1483 - 1546 р.), *Ульріха Цвінглі* (1484 - 1531 р.), *Жана Кальвіна* (1509 - 1564 р.), *Томаса Мюнцера* (1490 - 1525 р.).

Висловлюючи зміст ранньобуржуазного гуманізму, *Микола Кузанський* (1401 - 1464 р.), розглядає природу як тотожну Богові, вважаючи, що названа тотожність втілюється у людині як носії творчої могутності, осередком якої постає перш за все інтелект. Така установка на природність призводить в епоху Відродження до певної «натуралізації» філософії, науки, естетики, права, що перебудовуються «за подобою» природознавства.

Формуванню філософських уявлень про природу сприяли вражаючі відкриття у галузі природознавства. Нові тенденції в науці одержали відбиток у творчості *Миколи Коперніка* (1473 - 1543 р.), який обґрунтував матеріалістичні принципи астрономії, *Джордано Бруно* (1548 - 1600 р.), який доводив вічність і невичерпність матерії, *Галілео Галілея* (1564 - 1642 р.), по праву названого фундатором європейського природознавства.

Починаючи з 16 сторіччя «натуралістична еволюція» у бік механістичного матеріалізму одержує своє завершення в так званій «метафізиці 15 сторіччя». Справа в тому, що наприкінці 16 - початку 17 ст. серед інших природничих наук на перше місце виходить механіка. Саме тому матеріалізм цього періоду, спираючись на досягнення механіко-математичних наук і філософськи узагальнюючи їх, також набуває механістичного характеру. Одночасно створюються певні гносеологічні передумови для формування метафізичного методу пізнання світу. Оскільки зусилля вчених у період формування природознавства були спрямовані на збирання, класифікацію й опис фактів, то стало звичним розглядати природу як просту механічну суму частин, а частини водночас наділяти властивостями цілого.

Так склався механістичний матеріалізм 17 сторіччя з метафізичним методом пізнання світу, органічно йому властивого. Для цього періоду характерна зміна світоглядних орієнтирів - від гуманізму, навіть антропоцентризму раннього Відродження (14 - 15 ст.), пов'язаного з пантеїстичним розчиненням Бога в природі, відбувається перехід до **деїзму**, що виводить Бога за межі природи, реальності в цілому, зберігаючи за ним функцію «першопричини» світу (створивши світ, він уже не втручається в його справи). Це виражається в тому, що традиційна гуманістична проблематика, не зникаючи, стає приналежністю не пізнавальної, а художньої творчості. Вже в 16 сторіччі поняття «гуманіст» співвідносилось тільки з іменами письменників і поетів, а не іменами вчених - натуралістів.

Питання 5. Філософія Нового часу, охоплюючи період 17 -18 ст., обумовлюється розвитком капіталізму, розвитком експериментально-математичного природознавства, послабленням впливу церкви. На перший план виходять проблеми теорії пізнання. Розум утверджується як визнаний «тлумач природи». Тому одним із головних питань філософії Нового часу стає пошук методів цього тлумачення.

Англійський філософ *Френсіс Бекон* (1561 - 1626 р.) усі знання, усі науки підрозділяє на теологію і філософію. Перша з них має небесне, а друга - земне походження. У своєму головному творі «Новий органон» він говорить про те, що існують три шляхи пізнання:

«шлях павука», що являє собою спробу виведення істин із чистої свідомості, «шлях мурашки», що являє собою збір розрізнених фактів при відсутності уміння їх узагальнювати і створювати повну теорію, і «шлях бджоли» - єдино істинний шлях наукового пізнання, що поєднує в собі переваги перших двох шляхів і в той же час позбавлений обмеженості кожного з них. Почуття непогрішимі, вважає Френсіс Бекон. Індукція, аналіз, порівняння, експеримент - суть головні умови раціонального методу. Для подолання протилежності між матеріальними і духовними явищами Ф. Бекон вводить тезу про матеріальність душі.

Емпіричне тлумачення знання Ф. Беконом було продовжене *Томасом Гоббсом* (1583 -1679 рр.) і *Джоном Локком* (1632 - 1704 р.). На противагу Бекону, Гоббс ототожнював науку насамперед із математикою. Найбільше значення мають соціально - політичні погляди Гоббса, що містяться в його роботах «Про громадянина», «Левіафан». Гоббс був одним із перших мислителів, погляди якого на державу і суспільство спираються на розум і досвід, а не на теологію.

Відкидаючи схоластичне всезнання, Д. Локк заявив, що «ніхто не зобов'язаний знати усе», треба «знати не усе, а те, що важливо для нашої поведінки».

Творцем дуалістичної системи став *Рене Декарт* (1596 - 1650 р.). Стверджуючи, що світ складається з двох незалежних субстанцій - духовної (атрибутом душі при цьому вважається мислення) і матеріальної (тілесної, атрибутом якої є протяжність у довжину, ширину і глибину). У своїй фізиці (вченні про природу матерії і рух) він не виходить за межі механіцизму. У метафізиці (вченні про принципи буття і пізнання, що нібито властиві тільки розуму, «духу»), він абсолютизує логічний апарат мислення і саме в ньому намагається знайти такі самоочевидні принципи, що були б подібні аксіомам евклідової геометрії і не потребували б спеціальних доказів.

Декарт почав із сумніву в вірогідності існування усього світу. Єдине, що абсолютно вірогідно, це твердження «я мислю, отже, я існую» (*cogito, ergo sum*). Таким чином, він стає на позиції раціоналізму, стверджуючи, що тільки дедукція, заснована на розумі, і може бути джерелом справжнього знання. Щоб пояснити дві роз'єднані субстанції, Декарту довелося ввести поняття Бога, що обумовлює нібито їхню єдність. Здатність мислити виноситься, так би мовити, зовні, перетворюючись у світ природжених, позаматеріальних субстанцій, а сама людина прирікається на роль речі, що володіє здатністю мислити, тобто машини, складеної з кісток і м'яса.

І хоча філософський дуалізм Р. Декарта був подоланий відомим голландським філософом *Бенедиктом Спінозою* (1632 - 1677 р.), який відстоював у своїй головній роботі «Етика» моністичний матеріалізм, проголошуючи принцип *causa sui* (природа є причиною самої себе), він, через власну метафізично-механістичну орієнтацію, позбавляє проблему людини залишків філософського гуманізму. Тлумачачи людину як частину природи, він зводить причини людських дій до «примусу» з боку природи.

Вершиною європейської раціональної філософії є вчення *Готфріда Вільгельма Лейбніца* (1646 - 1716 р.) про **монади** - неподільні духовні субстанції, що утворюють умосяжний світ, похідним від якого виступає фізичний світ. Будучи, за Лейбніцем, єдністю матерії і форми, душі і тіла, монади фізично не взаємодіють одна з одною, але водночас утворюють єдиний світ, що розвивається і рухається і регулюється наперед установленою гармонією, що залежить від вищої монади (абсолюту, Бога). Наперед установлена гармонія є основою теодицеї - боговиправдання, спроби виправдати протиріччя між вірою у всемогутнього Бога й існуванням у світі зла і кривди.

Його теорія пізнання являє собою ідеалістичний раціоналізм, що ґрунтується на таких положеннях: 1). Немає нічого в інтелекті, чого б не було в почуттях, крім самого інтелекту; 2). Джерелом знань може бути тільки розум; 3). Критерієм істини є ясність, виразність і несуперечливість знання.

Лейбніць став родоначальником сучасної математичної логіки. Ідеалом він вважав створення універсальної мови (числення), що дозволила б формалізувати усе мислення.

Соціальні протиріччя і конфлікти, що починали виявлятися в 18 ст. у Франції, у 1769 році призводять до буржуазної революції. Прогресивно мислячі представники «третього стану» (філософи, юристи, натуралісти та ін.) утворили потужний рух, що увійшов в історію під назвою Просвітництво.

Найвизначнішими мислителями Просвітництва є *Франсуа Марі Аруе Вольтер* (1694 - 1778 р.), *Жан Жак Руссо* (1712 - 1778 рр.), *Жан Антуан Кондорсе* (1743 - 1794 р.).

Політичне вістря Просвітництва було спрямоване, насамперед, проти французького абсолютизму, що перетворився у 18 сторіччі в реакційну силу, яка гальмувала суспільний прогрес. Критикуючи феодальний суспільний устрій, представники Просвітництва намагалися усунути соціальні вади, змінити мораль, політику, побут шляхом поширення наукових знань, ідей добра і справедливості. В основі Просвітництва лежало ідеалістичне уявлення про визначальну роль свідомості в розвитку суспільства, бажання пояснити суспільні негаразди неуцтвом людей, нерозумінням ними своєї власної природи. Прихильники Просвітництва підносили роль розуму стосовно віри, боролися проти релігійних забобонів і марновірств, виступали за свободу філософського і наукового мислення, художньої творчості і громадської думки.

До 18 сторіччя вже склалися капіталістичні суспільні відносини. Людина припинялася до рівня речі. Тому закономірною є позиція французьких мислителів-матеріалістів, що механістично зближували людину з машиною.

Свого вищого рівня механістичний матеріалізм досяг у творчості *Дені Дідро* (1713 - 1784 р.), *Поля Анрі Гольбаха* (1723 - 1789 р.), *Клода Адріана Гельвеція* (1715 - 1771 р.), *Жюльєна Офре де Ламетрі* (1709 - 1751 р.). Найповніше це втілилось у книзі Ж. Ламетрі, що називалася «Людина - машина». Замкнута система механістичного матеріалізму не могла запропонувати методіку вирішення соціальних проблем, які різко загострилися в період французької буржуазної революції, але були набагато раніше усвідомлені у суспільній думці. Звільнивши філософію від залишків ідеалістичних посібників феодалізму - схоластики й релігії, французькі матеріалісти були змушені звернутися до апробованої в старих філософських системах ідеалістичної інтерпретації історії - «думки правлять світом». Відсутність матеріалістичного розуміння історії відбилася й у тому факті, що, виступаючи проти ідеалізму і релігії, вони обмежилися лише логічною критикою їх. Соціальні ж аспекти залишилися поза їхньою увагою.

Супротивниками матеріалізму у 18 сторіччі виступили ідеологи англійської буржуазії - суб'єктивні ідеалісти *Джордж Берклі* (1680 - 1753 р.) і *Давид Юм* (1711 - 1776 р.). Заперечуючи, що в основі досвіду лежить об'єктивний світ, обмежуючи досвід сукупністю відчуттів, Д. Берклі цілком відверто ставить перед собою завдання захистити релігію від атеїзму і матеріалізму за допомогою філософського ідеалізму. Д. Юм розробляє концепцію агностицизму. «Необхідно визнати, - заявляє Юм, - що природа тримає нас на далекій відстані від своїх таємниць і дає нам лише знання деяких поверхневих якостей предмета».

Питання 6. Важливе місце в розвитку філософської думки займає німецька класична філософія. Родоначальником її є творець першої завершеної системи класичного німецького ідеалізму, видатний мислитель і учений свого часу *Іммануїл Кант* (1724 - 1804 р.)

Філософія І. Канта дуже складна і внутрішньо суперечлива. Вона ділиться на два періоди: докритичний (до 70-х років) і критичний. У роботах докритичного періоду Кант виступає як стихійний матеріаліст, розробляє ідею розвитку, спираючись на дані астрономії, фізики, біології і навіть антропології, заявивши про себе в кожній із наук цілком оригінальними, творчими ідеями. У критичний же період він відкрито переходить на ідеалістичні позиції, розробляючи проблеми теорії пізнання. Відштовхуючись від концепції «речей-у-собі», під якими у Канта виступають об'єктивно існуючі предмети матеріального світу, пізнання нібито проходить три щаблі: почуттєвого споглядання, здорового глузду і розуму. При цьому воно змушене спиратись на апіорні (додосвідні)

форми, куди він відносить простір, час, причинність і ряд інших категорій, за допомогою котрих і відбувається нібито упорядкування **відчуттів як «речей-для-нас»**.

Розробляючи теорію пізнання, І. Кант вводить так звану трансцендентальну логіку, завданням якої, заявляє він, і є вироблення визначеної системи апіорних понять і істин, що сприяють переходові пізнання від «речі-в-собі» до пізнання «речі-для-нас». Розробляється досить складне вчення про протиріччя - **антиномії**, у котрих безнадійно заплутується розум і які складаються з взаємовиключних і невіддільних положень. За Кантом, таких антиномій чотири: світ кінцевий у просторі і в часі - світ безкінечний у просторі і в часі; усе у світі просте і неподільне - усе в світі складне і подільне; у світі існує свобода - у світі немає свободи й усе відбувається відповідно законам природи, тобто необхідно; існує Бог, як першопричина світу - не існує ніякої першопричини світу. Виділивши протиріччя, Кант відносить їх цілком до сфери людської свідомості, розуму, а не до об'єктивної реальності як такої.

По-друге, Кант нараховує тільки чотири антиномії в той час, коли будь-яке твердження, відбиваючи протиріччя об'єктивного світу, внутрішньо суперечливе. І, найголовніше, у трактуванні результатів пізнання - «речей-для-нас» Кант відверто стає на позиції суб'єктивного ідеалізму, визнаючи їх неминучу розбіжність з реаліями зовнішнього світу.

Ідеалістичним є і етичне вчення Канта. Основним законом етики він проголошує **категоричний імператив** - формальне внутрішнє повеління, що, нібито, існує у свідомості людини як вічний, незмінний закон і ідеал поведінки людини. Звідси - вчинок буде тоді моральним, коли він буде відповідати моральному закону, а не тій дійсності, що оточує людську особистість і висуває стосовно неї певні вимоги.

Лінію суб'єктивного ідеалізму слідом за І. Кантом продовжив *Йоганн Готтліб Фіхте* (1726 - 1814 р.). Він намагався вирішити проблему взаємозв'язку «Я» (тобто суб'єкта) і «середовища», свідомості і речі. Ним був повторений доказ Берклі: я відчуваю тільки свої відчуття, я не маю права припускати «об'єкти самі по собі» поза моїм відчуттям.

Діалектичний метод, застосований Фіхте при аналізі діяльності, був поширений на природу третім видатним представником німецької класичної філософії *Фрідріхом Вільгельмом Йозефом Шеллінгом* (1795 - 1854 р.). За Шеллінгом, усяке природне тіло є продукт діяльності динамічного початку (сили), взаємодії протилежно спрямованих сил (позитивний і негативний заряд і т.ін.). Він стверджував, що принцип доцільності є загальний принцип пояснення природи, а сама природа є недорозвиненим розумом.

Найбільш повне завершення німецький класичний ідеалізм одержав у філософській системі *Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля* (1770 - 1831 р.). Гегель робить спробу створити таку теоретичну систему, що була б здатна вирішити проблему тотожності мислення і буття. Він розробляє філософію історії, філософію мистецтва, історію філософії, діалектичну логіку. Вперше представивши весь природний історичний і духовний світ у вигляді процесів, тобто в безперервному русі, зміні, перетворенні і розвитку, Гегель зробив спробу розкрити внутрішній зв'язок цього руху, дав загальний діалектичний аналіз найважливіших категорій філософії, а також сформулював три основні закони діалектики.

Виступаючи як послідовний ідеаліст, Гегель дійсне співвідношення між матеріальним і ідеальним ставить на «голову»: духовне, ідеальне виступає у нього як творець ідеального. **Абсолютна ідея**, що нібито існує вічно, вміщує в собі усі можливі явища природи і суспільства. Весь різноманітний світ, за Гегелем, є нічим іншим як саморозвитком абсолютної ідеї - спочатку вона саморозвивається сама в собі, потім формує неорганічний і, нарешті, соціальний світ. Абсолютна ідея є не тільки початком, але і завершенням розвитку світу в цілому, тією метою, до якої прагне цей розвиток.

В остаточному підсумку філософія Гегеля потрапляє в нерозв'язне протиріччя. Прогресивний діалектичний метод, висунутий мислителем, повністю знімається консервативною ідеалістичною системою. На противагу гегелівському діалектичному методу його система є метафізичною, рух ідеї, а за Гегелем виходить, і рух природи має

початок і кінець, замкнені у визначене коло. Завершенням цього кола є абсолютна ідея, а її найкращим, найбільш послідовним втіленням - абсолютна істина гегелівської філософської системи.

Позитивне значення має гегелівська концепція активності суб'єкта, що виявляється перш за все у духовній практиці.

Піддавши критиці ідеалізм Гегеля з позицій метафізичного матеріалізму, *Людвіг Андреас Фейєрбах* (1804 - 1872 р.) відкидає і гегелівське вчення про людину як діяльну істоту. Будучи представником споглядального матеріалізму, він в основному підкреслює активний вплив природи на людину, об'єкта на суб'єкт. Зворотного ж впливу суб'єкта на об'єкт, активності людини як перетворювача природи Фейєрбах не враховує.

Метафізичність філософської системи Фейєрбаха яскраво проявляється в антропологічному принципі, що полягає в розумінні людини як природної, біологічної істоти, незмінної відносно власної історії. З поля зору Людвіга Фейєрбаха цілком випадає соціальна практика. Причину зміни форм суспільного устрою він намагається побачити в зміні форм свідомості, у першу чергу релігійної. Тому, намагаючись гуманізувати людські стосунки, Фейєрбах пропонує це зробити шляхом заміни традиційних релігій релігією любові, хоча б навіть статевої.